

bilimname

düşünce platformu

sayı: XX, 2011/1

ilahiyat bilimleri araştırma vakfı (İBAV) adına sahibi
M. Zeki Duman

editör
Mehmet Demirci

yayın kurulu
Muharrem Akođlu, Süleyman Akyürek, H.Yunus Apaydın, A. Kamil Cihan, Mustafa Çakmaklıoğlu, M. Zeki Duman, Ramazan Ertürk, İbrahim Görener, Harun Güngör, Ahmet Kayacık, Kadir Kınar, Turan Koç, Ali Küşat, Erdoğan Pazarbaşı, Sebahattin Samur, Murat Serdar, Şefaettin Severcan, Abdulvahap Taştan, Ali Toksarı, Temel Yeşilyurt

yazı işleri müdürü
Celaledin Çelik

editör yardımcıları
Kadir Kan, Abdulkadir Bayam

redaksiyon ekibi
Habil Nazlıgöl, Menderes Gürkan, Muammer Sarıkaya, Mustafa Karagöz

tanıtım
Cenan Kuvancı, Hüseyin Oral, M. Sami Özdil

mizanpaj
Mustafa Ulu

irtibat
web: www.bilimname.com; email: bilgi@bilimname.com
mdemirci@erciyes.edu.tr

ISSN: 1 3 0 4 – 1 8 7 8

bilimname hakemli bir dergidir. Altı ayda bir yayınlanır.

bilimname'ye gönderilen yazılar önce dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. İki hakemden sadece birinin olumsuz rapor vermesi durumunda yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Yazıların yayınlanmasına yayın kurulu karar verir. *bilimname*'de yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Kayseri 2012

**MİRCEA ELİADE'IN PATTERNS IN COMPARATIVE RELIGION
İSİMLİ ESERİNDE (1949-1999) MORFOLOJİ VE TARİH***

Bölüm I: Çalışma ve Bağlamları **

Jonathan Z. Smith

Çev. Ramazan Adıbelli
Yrd. Doç. Dr., Erciyes Ü. İlahiyat F.
adibelli@erciyes.edu.tr

Özel olan bütüne modellik yapamaz.
(J. W. VON GOETHE, *Entwurf
eine vergleichenden Anatomie* [1795])

Mircea Eliade'ın *Patterns in Comparative Religion* isimli eserinin Fransızca ilk baskısının ellinci yıldönümünün anısına yapılan bu küçük yazı dizilerinin başlığı hususunda özel bir itina gösterdim. Kelimenin uyumsuz kökenlerine rağmen şimdiye kadar iki farklı Anglo-Sakson fiili birleştiren, hem taklit türünden Latince bir önek hem de melez bir Fransızca soneki kendisinde birleştiren 'acknowledgment' kelimesi tam olarak doğru gibi gözükmemektedir. Bu kelimenin semantik alanı, bir minnettarlık ifadesini, resmî bir geçerlilik teslimini ve duyular tarafından inkâr edilemeyecek şeyin kabulünü içermektedir. *Patterns*, din incelemesinde etkili bir yaklaşımı tesis eden bir çalışmadır. Bu kitap, kendisi ile birlikte veya kendisine karşı olarak düşünülebilen, fakat asla kendisinin etrafında veya uzağında düşünülemeyen bir çalışmadır.

** Jonathan Z. Smith, "Acknowledgments: Morphology and History in Mircea Eliade's "Patterns in Comparative Religion" (1949-1999), Part 1: The Work and Its Contexts", *History of Religions*, Vol. 39, No. 4 (May, 2000), s. 315-331'in çevirisi.

Kendimi genel kayıtlara hasredince *Patterns*'in tarihi tam olarak açık değil gibi geldi bana. Büyük ölçüde dergi makaleleri şeklinde olan Eliade'ın önceki bilimsel yayınlarının üç ilgi merkezi bulunmaktadır: simya, yoga ve Romanya folkloru. Onun her çeşit kitabı okuması ve merakı henüz bu aşamada açıkça gözükse de bu makaleler sonraki çalışmasını haber veren evrensel anlayış türünün izini taşımamaktadır. *Patterns*'in kökeni, 1937 senesinde Bükreş Üniversitesinde dinî sembolizm konusunda verilen bir konferansa dayanıyor gibi gözükmektedir. 1940-41 arasında Eliade, "Dinler Tarihine Giriş" veya "Mukayeseli Dinler Tarihine Giriş" isimli bir kitap yazmaya başlamıştır. 1945'de Paris'de bu kitaba tekrar dönmüştür. 1946-48 yılları arasında École des Hautes Études'de verilen iki konferans dizisi en azından çalışmanın ilk iki bölümünün temelini oluşturmuştur. 1948'de Eliade kitabı yayıncı Gallimard'a teklif etmiş, cevap alamayınca da teklifi Payot'ya götürmüştür. Onun, kitabı tamamlamak ve melez Romence-Fransızca metni arkadaşları tarafından Fransızcaya çevirtmek için heyecanlı bir planlamaya giriştiğine dair her tür belirti mevcuttur. Eliade "Dinler Tarihine Giriş" şeklindeki çalışma başlığını kullanmaya devam ediyor ve ısrarla ikinci cilde atıf yapıyor. Yayıncı bu başlığı okuyucular için ürktücü buldu ve mukaddime şeklinde isimlendirilmesi hususunda metnin fazla uzun olduğunu düşündü. Eliade'ın karşı teklifi, çalışmayı "Kutsalın Morfolojisi" şeklinde isimlendirmek oldu. Ancak bu da reddedildi. Sonradan bakıldığında eğer bu başlık kabul edilmiş olsaydı Eliade'ın projesi hakkında birçok yanlış anlaşılardan kaçınılmış olacağı apaçıktır. 1948'de çalışma "Dinler Tarihi El Kitabı" başlığı ile ilan edildi. 18 Ocak 1949'da kitap, yayıncının seçtiği *Traité d'histoire des religions*¹ başlığı ile baskıdan çıktı. Bu başlık, İspanyolca, İtalyanca ve Polonyaca tercümelerde olduğu gibi bırakılmıştır. Görüldüğü kadarıyla Eliade'ın teşebbüsü üzerine olmasa da kitabın İngilizce ve Almanca çevirilerinde çalışma yeniden adlandırılmıştır. Kitap, Almandada *Die Religionen und das Heilige: Elemente der Religionsgeschichte* [Dinler ve Kutsal: Dinler Tarihinin Unsurları] ve İngilizcede *Patterns in Comparative Religions* şeklinde piyasaya çıkmıştır.²

¹ Bu rivayet üç kaynaktan temin edilmiştir: M. Eliade, *Journal*, Cilt 1, 1945-55 (Chicago, 1990), özellikle ss. 11, 13, 32, 44, 54, 57, 63, 67, 73, 76, 77, 79, 86, 87, *Autobiography*, Cilt 2, 1937-1960, *Exile's Odyssey* (Chicago, 1988), özellikle ss. 93-94, 105, 107, 114-16, 119-20, 134, 138, 147 ve "Avant-propos de l'auteur," in Eliade, *Traité d'histoire des religions*, 1. bsk. (Paris, 1949), s. 14. Kitabını başlığının Dinler Tarihi El Kitabı olacağı şeklindeki ilan, Eliade'ın, *Techniques du Yoga* (Paris, 1948)'sının baş sayfasında bulunan "Oeuvres de Mircea Eliade" listesinde görünmektedir.

² *Die Religionen und das Heilige: Elemente der Religionsgeschichte* (Munich, 1954) ve *Patterns in Comparative Religion* (New York, 1958) ile karşılaştırılırsa: Eliade, *Tradado de historia de las religiones* (Madrid, 1954), *Trattato di storia delle religioni* (Turin, 1954), *Traktat o historii religii*

Yayıncının *traité* ismini tercih etmesi kapsam bakımında fevkalade muğlaktır. Bu başlık, kısa oluşa ve/veya kapsamlılığa işaret etmektedir. Bu, her iki durumda da sistematiklik göstermektedir. Bir sözlük "traité"yi şu şekilde tanımlamaktadır: "formel ve metodik olarak konunun [veya nesnenin] prensiplerinin arz edilmesi veya tartışılması."³ Eliade'in çalışması açıkça bu ikinci niteliği yerine getirmek niyetindedir.

Georges Dumézil'in etkili "Önsöz"ü ile çalışmanın 1949'da Fransızca ilk baskısı yeterince ilgi çekmiş olmalı ki o, 1953'de yeniden basılmıştır. Daha sonra 1964'ten (2. Bsk.) 1975'e kadar (8. Bsk.) hafif bibliyografik gözden geçirmelerden geçen bir dizi yeni baskılar takip etmiştir. (Birçok defa yeniden baskısı yapılan) 1958 tercümesi, kitabın ilk Fransızca baskısından yapılmış ve birkaç yeni bibliyografik kaynaklar ilave edilmiştir.

Bu 1958 tercümesinin hangi şartlar altında basıldığı hakkında daha fazlasını bilmek isterdim. Ancak, bu 1949'da savaş sonrasında Eliade'in iki bilimsel çalışmasını yayınlamakla Payot'un girmiş olduğu yayıncılık riski türünden olmadığı açıktır. 1958 civarında Eliade dünya çapında akademik öneme sahip bir şahsiyet hâline gelmişti. 1946-1948 yılları, Avrasya ziraî medeniyetlerinden şamanizm ve "ilkel" mitoloji hakkında olan Fransızca ilk makalelere geçiş döneminde gelişmiş bir "arkaik" kavramının oluşmasına damgasını vurmuştur.⁴ 1949 ile 1957 yılları arası Eliade'in akademik kariyerindeki en verimli dönem olmuştur. Bu dönemde Eliade, Fransızca olarak *Traité d'histoire des religions* (1949), *Le mythe de l'éternel retour* (1949), *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase* (1951), *Le Yoga. Immortalité et liberté* (1954), *Forgerons et alchimistes* (1956), *Le Sacré et le profane* (1965) isimli eserlerini --ve aynı zamanda en çok arzuladığı romanı olan *Forêt interdite*'i (1955) yayımlatmıştır. 1958'e kadar Eliade, Chicago Üniversitesiyle işbirliğine başlamış ve böylece İngilizce konuşan bir dinleyici kitlesini kendine çekmişti. Simya hakkında 1938'de yayınlanan ve elde edilmesi imkânsız olan kırk yedi sayfalık bir broşür ve 1955'de yayımlanan *Ebedî Dönüş Mitosu* sayılmazsa Eliade'in çalışmalarının

(Warsaw, 1966). [Eliade'in bu kitabı, biri Fransızca diğeri de İngilizce versiyonundan olmak üzere Türkçeye iki çeviri halinde aktarılmıştır: *Dinler Tarihine Giriş*, çev.: Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003; *Dinler Tarihi. İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*, çev.: Mustafa Ünal, Serhat Kitabevi, Konya 2005. (Çev.)].

³ *The Oxford English Dictionary*, "treatise" maddesi.

⁴ Eliade, "Le problème du chamanisme," *Revue de l'histoire des religions* 131 (1946): 5-52, "La mythologie primitive," *Critique* 27 (1948): 708-17. Daha fazla bilgi için bkz. J. Z. Smith, "Mythos und Geschichte," in *Alcheringa oder die beginnende Zeit*, ed. H.-P. Duerr (Frankfurt-am-Main, 1983), ss. 41-42.

İngilizceye tercüme edilmesi bakımından 1958 bir başlangıç ve yoğun bir yıl olmuştur. Bu yılda farklı yayınevleri tarafından *Dinler Tarihine Giriş*, *Birth and Rebirth* ve *Yoga* yayınlanmıştır.

yfa | 232

Eliade'ın alışıldık usta mütercimi Willard R. Trask yerine *Patterns*, yayıncı Francis Joseph Sheed'in kızı ve *Patterns*'i İngilizce ilk yayınlayan Amerikan Yayınevi Sheed and Ward'ın kurucusunun kız kardeşi olan Rosemary Sheed (Mrs. Nell Middleton) tarafından tercüme edilmiştir. Rosemary Sheed'in başka herhangi Fransızca metin tercüme ettiğine veya Eliade'ın bu çeviriyi gözden geçirdiğine dair açık kayıtlarda hiçbir işaret yoktur.⁵ Bu tercüme tatmin edici değildir. Sheed, devamlı olarak ifadeleri yanlış tercüme ediyor veya metni yanlış yorumluyor. İngilizce tercüme Eliade'ın teknik terimlerini çoğu zaman gizliyor; bazı cümleleri atlıyor ve daha da garibi en çok da Hıristiyanlıkla ilgili konular ele alındığında cümleler ekliyor.⁶

Her iki makaleye yaptığım bu geniş genel girişten sonra şimdiki konuya dönmeme ve bir giriş yapmama izin verilsin.

Genellikle tarihçiler "...olsaydı ne olurdu ?" sorusunu güncellemeye bağlı bir anlatım tarzı olan çağdaş alternatif tarih deneyimleri hususunda özellikle rahatsız oldular. Bu, bizzat kendisinin de geriye en azından M.Ö. birinci asırda "olmuş olabilecek tarih" kategorisiyle Myrlealı Asclepiades'in taksonomisine uzanan ve Pascal'ın ünlü Pensee 162'sinde: "Kleopatra'nın burnu biraz daha kısa olsaydı dünyanın bütün vechesi değişmiş olurdu" cümlesinde son şeklini alan ve böylece bizzat tarihi geçmiş olan bir biçimdir. Bu bakımdan düşüncemize muhtemel bir başlangıç noktası şu olabilir: 1948'den sonra Wittgenstein, Frazer'in *Golden Bough* isimli eseri ile ilgili ikinci bir dizi notu kaleme alacağı yerde Eliade'ın *Patterns*'ni okusa ve onunla ilgili düşüncelerini kaleme alsaydı ne olurdu? En azından Wittgenstein'in, Frazer'in evrimci/gelişimci hipotezine bir alternatif teklifinin yoğun, somut bir örneği olmuş olurdu. Wittgenstein şöyle yazar: "Tarihî bir açıklama, gelişmenin hipotezi olan bir açıklama, verilerin sadece *bir* tür özeti, bir icmalidir. Aynı derecede verileri birbirleriyle olan ilişkileri bağlamında görebilir ve zamansal gelişimine bakan bir hipotez şekline sokmaksızın genel bir manzara içerisinde bunları özetleyebiliriz. Wittgenstein, bu alternatifi, Goethe'nin 1798'de yazdığı "Bitkilerin

⁵ *Who's Who in America*, 37. bsk. (Chicago, 1972), 2:2875, Sheed, Francis Joseph maddesi.

⁶ *Dinler Tarihine Giriş*'ten aşağıda yaptığım alıntılar mecburen gözden geçireceğim.

"Metamorfozu" isimli şiirden bir alıntı yaparak açıklamaya devam etmektedir: "Ve bilinmeyen bir kanunun bütün bu noktaları" Frazer'in toplamış olduğu malzeme hakkında söylemek istediğimiz şeydir. Bu kanunu bir gelişim [veya evrim] hipotezi dâhilinde izah edebilirim... fakat bir bölümden diğerine kolay bir şekilde geçebileceğimiz ve bunun *basiretli* bir yolla göstererek açık bir görünümünü elde edebileceğimiz biçimde olgusal malzemeyi sadece düzenleyerek de bunu yapabiliriz." Burada mütercim, bir bölümden diğerine geçişi kolaylaştırarak bütün alanı düzenleme yolu olarak "açık/vazıh" kavramıyla karşılanan *übersichtlichen* kelimesini şerh etmek üzere Wittgenstein'in sözünü keser ve tekrar Wittgenstein'a dönerek:

Bizce açık bir sunuş telakkisi esastır... Bu açık sunum, sadece "bağlantıları gördüğümüz" olgusundan ibaret olan anlamayı mümkün hâle getirir. Ara bağlantılar bulmanın önemi işte bundan dolayıdır. Fakat bizim durumumuzda hipotetik bir bağlantı, olgular arasındaki benzerliğe, bağlantıya dikkat çekmenin dışında başka bir şey durumunda değildir. Bir elipsi yavaş yavaş bir daireye dönüştürerek bir dairenin bir elipsle olan iç bağlantısı gösterilebilir; fakat bu aslında tarihî olarak belirli bir elipsin bir daireden geldiğini (gelişim hipotezi) iddia etmek için değil fakat sadece gözümüzü biçimsel bir bağlantıya odaklamak için yapılır.⁷

"Morfolojik" terimiyle, Goethe'ye yaptığı açık atfın gösterdiği gibi Wittgenstein'in aynı fenomenin evrimsel veya gelişimsel bir bakışla yana koyduğu biçimsel ilişkileri ve bağlantıları bu "açık" icmalî bakışla belirtilebilir. Galiba Goethe tarafından icat edilen bu terimi o, şeklen 1795'te tanımlamıştır.⁸ Wittgenstein'in beyan ettiği şey kültürel incelemelerde

⁷ L. Wittgenstein, *Remarks on Frazer's Golden Bough*, ed. R. Rhees (Doncaster, 1979), ss. 8e-9e. Alıntı, Goethe'nin şu şiirindedir: "The Metamorphosis of Plants," satır 6. C. Ginzburg'un, C. Ginzburg, *Clues, Myths, and the Historical Method* (Baltimore, 1989), s. xii'de morfoloji hakkındaki kısa tartışması bağlamında Wittgenstein'in pasajının ima ettiği şeyi karşı.

⁸ J. W. von Goethe, "Betrachtung über Morphologie überhaupt" (1795), İngilizce terc., D. Miller, *Goethe: Scientific Studies* (Princeton, N.J., 1994), ss. 57-60, The Princeton-Suhrkamp Collected Works of Goethe serisi, 12. Ancak 1795 tarihli bu denemenin ilk kez 1891'de yayınlandığına dikkat edilsin. 'Morphology' teriminin görünürde bağımsız kullanımı içerisinde zikredildiği en eski kaynak bays apparently its independent usage in a K. R. Burdach, *Propädeutik zum Studium der gesammten Heilkunst* (1800)'daki bir dipnottur. Hem Goethe hem de Burdach 1817'de

temel olan ve morfolojik yaklaşımla tarihî yaklaşım arasında bulunan epistemolojik düalizmdir. Önce doğa bilimlerinde daha sonra da insan bilimlerindeki bu gerilimin üç asırlık entelektüel tarihinde 1986'da Carlo Ginzburg'un yankılandığı *cri de coeur*'ü[gönül feryadını] tekrar tekrar işitebiliriz: "Tipolojik (veya biçimsel) bağlantılarla tarihî bağlantılar arasındaki ilişki... teorik içermeler içerisinde bile karşılaştırılmalıdır... Şimdiki çalışmam çerçevesinde... morfoloji ile tarihin bütünleştirilmesinin gerçekleşmesi mümkün olmayan bir arzudur."⁹

Eliade'in *Patterns*'ni bu ikili perspektif arasındaki tartışmanın tarihine ve de bütünlükleri içerisinde deneyimlere dâhil etmek bu makalelerin ana konusu olacaktır. *Patterns* projesi, onu *Patterns*'in bağlamına yerleştirmekle değer kazanır. Eliade'a göre bu tartışmanın simgesi Goethe'dir.

Goethe'nin morfolojik incelemelerinin özellikle de 1790 tarihli *Bitkilerin Metamorfozu* isimli monografisinin entelektüel etkisinin anlatımının ve kabul tarihinin yazılması gerekir. Onun on dokuzuncu ve yirminci asır biyolojik düşünce içerisindeki yörüngesi iyice belgelenmiştir: ilk önce en yetkin biyologlardan biri olan S. Russell'in *Biçim ve Fonksiyon: Hayvan Morfolojisine bir Katkı* (1916) isimli eserinde ve emsalsiz Agnes Arber'in yazılarında, özellikle, çevirdiği Goethe'nin *Metamorfoz*'una (1946) yazdığı notlarda ve *Bitki Biçiminin Tabii Felsefesi* (1950) isimli genel bilimsel incelemesinde ele alınmıştır. Bu çalışmaları, Coleman (1976), G. A. Wells (1978), Timothy Lenoir (1982), Toby Appel (1987), Adrian Desmond (1989), Jane Maienschein (1991), Phillip Reid Sloan (1992), ve Lynn K. Nyhart (1995) gibi bilim tarihçilerinin yeni çalışmaları takip etmiştir. Aynı zamanda Alman kültürü öğrencileri tarafından yapılan ve Frederick Amrine, Francis J. Zucker, ve Harvey Wheeler tarafından yayımlanan *Goethe ve Bilim: Yeniden bir Gözden Geçirme* (1987) isimdeki önemli derlemede zirveye ulaşan daha genel incelemeler de bulunmaktadır. Bu eser, Amrine'in konuyla ilgili paha biçilmez bibliyografyasını ve aynı zamanda Amrine'in *Bilim Tarihinde Goethe* (1996-97) isimli iki ciltlik incelemesini

---

yayınlarının birer kitabın başlıklarında 'morphology' terimini ilk kez kullanmışlardır: Goethe, *Zur Morphologie* (Tübingen, 1817-20), Cilt1-2; Burdach, *Über die Aufgabe der Morphologie* (Leipzig, 1817). Bu terimini ayrıntılı tarihi hususunda G. Schmid, "Über die Herkunft der Ausdrücke Morphologie und Biologie: Geschichtliche Zusammenhänge," *Nova Acta Leopoldina*, n.s., 2 (1935): 599-620'ye bağlı kaldım. Schmid'in eserinin başlığının ileri sürdüğü gibi Burdach aynı zamanda Propädeutik'e 'biyoloji' tabirini sokmakla tanınmaktadır.

⁹ Ginzburg, ss. x, xii.

çermektedir.¹⁰ Fakat daha az açık olan anlar da vardır. Birkaç örnek vermek gerekirse:

a) Dinamik birlik prensibine giriş yaparak Linnaeus'un statik ve dış tasniflerinin üstesinden gelmek için Goethe'nin morfolojik kavramlarını kullanan Hegel'in *Felsefi Bilimler Sözlüğü* (1817)'nin birinci baskısındaki "Bitki"ye dair paragraflar. Bu birkaç paragraf, öğrenci notlarına dayandırılarak Michelet tarafından dördüncü basımı yapılan Hegel'in çalışmasında (1840-1845) şişirilerek botanikle ilgili seksen sayfalık bilimsel bir inceleme hâline gelmiştir. Bu genişletilmiş versiyon, "Ansiklopedi'nin 'bitki organizmasının' çoğu zaman *Bitkilerin Metamorfozu* (Goethe)'nu örnek alan geniş ve titiz bir tündengelimini sunduğuna" dikkat çeken Derrida'nın *Glas* (1974) isimli eserinde ele alınıp işlenmektedir.¹¹

b) Rilke'nin Goethe'nin *Metamorfoz*'unu incelemesi *Sonette an Orpheus* (1923) isimli çalışmasını etkilemiştir. Bu ilişki, "Erasmus Darwin and Goethe: Linnaean and Ovidian Taxonomy" başlıklı uzun bir bölümü içeren Elizabeth Sewell'in *The Orphic Voice: Poetry and Natural History* (1960) isimli eserinde zirveye ulaşan örnektir. Bu deneme, Ernst Cassirer'in "The Idea of Metamorphosis and Idealistic

¹⁰ Morfolojistlerin yaptıkları klasik incelemelere dair, bkz. E. S. Russell, *Form and Function: A Contribution to the History of Animal Morphology* (London, 1916), giriş mahiyetinde G. V. Lauder tarafından önemli bir deneme ilavesiyle yeniden baskısı yapılmıştır (Chicago, 1982). Arber, *Goethe's Botany: The Metamorphosis of Plants*, 1790, ve *Tobler's Ode to Nature*, 1782, bir Giriş ve Tercüme ile birlikte (Waltham, Mass., 1946), *Chronica Botanica* serisi içerisinde, Cilt 10, no. 2, ve *The Natural Philosophy of Plant Form* (Cambridge, 1950). Bilim tarihçilerinin daha yakın zamanda yapmış oldukları incelemeler hakkında bkz. W. Coleman, "Morphology between Type Concept and Descent Theory," *Journal of the History of Medicine* 31 (1976): 149-75; G. A. Wells, *Goethe and the Development of Science, 1750-1900* (Alphen aan den Rijn, 1978); T Lenoir, *The Strategy of Life: Teleology and Mechanics in Nineteenth Century German Biology* (Boston, 1982); T. Appel, *The Cuvier-Geoffroy Debate: French Science in the Decades before Darwin* (New York, 1987); A. Desmond, *The Politics of Evolution: Morphology, Medicine and Reform in Radical London* (Chicago, 1989); J. Maienschein, *Transforming Traditions in American Biology, 1890-1915* (Baltimore, 1991); Ph. R. Sloan, "Introduction," to *The Hunterian Lectures in Comparative Anatomy, May-June, 1837*, by R. Owen (Chicago, 1992), ss. 3-72; L. K. Nyhart, *Biology Takes Form: Animal Morphology and the German Universities, 1800-1900* (Chicago, 1995). Almanya'daki incelemeler hakkında bkz. F. Amrine, F. J. Zucker, ve H. Wheeler, eds., *Goethe and the Sciences: A Reappraisal* (Dordrecht, 1987); ve F. Amrine, *Goethe in the History of Science* (New York, 1996-97), Cilt 1-2.

¹¹ G. W. F. Hegel, *Enzyklopadie philosophischen Wissenschaften* (1817). S. A. Taubeneck tarafından gerçekleştirilen ilk baskıya bkz., in F. Behler, ed., G. W. F. Hegel, *The Encyclopedia of the Philosophical Sciences in Outline, ve Critical Writings* (New York, 1990), ss. 183-85, The German Library serisi, 20. En geniş olan dördüncü baskıya tercüme eden: A. V. Miller, *Hegel's Philosophy of Nature* (Oxford, 1970), ss. 303-51; ss. 311-21'in Goethe'nin Bitkilerin Metamorfozu'ü üzerine küçük bir monografi oluşturduğuna dikkat edilsin. of Plants. J. Derrida, *Glas*, J. P. Leavey, Jr., ve R. Rand tarafından yapılan İng. terc. (Lincoln, Nebr., 1986), s. 245.

Morphology: Goethe" ile birlikte konuyla ilgili en provokatif düşünmelerden ikisi olmaya devam etmektedir.¹²

c) Dilde "Humboldt'un 'organik biçim' kavramı ile Goethe'nin daha erken formüle ettiği biyolojide 'İlkbiçim'" arasındaki ilişki Noam Chomsky'nin *Cartesian Meditations* isimli eserindeki entelektüel maceranın en can alıcı anını oluşturmaktadır. Bu eser, insan bilimlerindeki bazı açıklamalarda Goethe'nin teorisinin oynadığı merkezî rolü gözler önüne sermektedir.¹³

d) Bu projeye daha doğrudan ilişkili olarak Spengler'in Goethe'nin botanik morfolojisini toptan bir "dünya tarihi morfolojisi"ne çevirme teşebbüsü bulunmaktadır. Spengler, *The Decline of the West* isimli eserine Goethe'den alıntılacağı bir pasajla başlamakta ve "bu kitabın felsefesini Goethe felsefesine borçluyum" şeklindeki kabulle devam etmektedir. Bu borçluluk duygusu, "Physiognomic and Systematic" başlıklı dördüncü bölümün metodolojik kısmında daha açık olarak sergilenmektedir.¹⁴

Özellikle İngiliz okuyucular için Goethe'nin etkisine son verme süreci, Charles Atkinson'un "authorized translation"inin başlık sayfasından alıntılanan alt başlığı "The Idea of Metamorphosis and Idealistic Morphology: Goethe" olan Spengler'in çalışmasıyla başlamıştır. Ancak en dramatik örnek, Goethe'nin morfolojik yazılarındaki önsözün başında bulunan dört pasajın ve aynı zamanda Vladimir Propp'un Rusça *Morphology of the Wondertale* isimli eserinin İngilizce çevirilerinin hem birinci hem de ikinci baskısındaki 1, 2 ve 9. bölümlerin atlanmış olmasıdır. Bu atlamalar, Propp'a göre Lévi-Strauss'u Propp'un çalışmasına Goethe'nin kullandığı anlamda morfolojik olmaktan ziyade yapısalcı olarak anlamasına sevk etmiştir. Bu düzeltmeyi Eliade bir hayli zevkle sık sık tekrar etmiştir.¹⁵

¹² Rilke'nin Goethe'nin Metamorfoz'u ile ilişkisine dair bkz. E. Sewell, *The Orphic Voice: Poetry and Natural History* (New Haven, Conn., 1960), özellikle E. Kretschmar, *Goethe und Rilke* (Dresden, 1937) üzerine inşa edilen ss. 380-81'e bkz. "Erasmus Darwin and Goethe: Linnaean and Ovidian Taxonomy" başlıklı denemesi hakkında bkz. *Orphic Voice*, ss. 169-275. Cassirer'in denemesine dair bkz. E. Cassirer, *The Problem of Knowledge* (New Haven, Conn., 1950), ss. 137-50.

¹³ N. Chomsky, *Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought* (New York, 1966), ss. 19-31; alıntılanan pasaj, s. 23.

¹⁴ O. Spengler, *Der Untergang des Abendlandes* (Munich, 1922-23), Cilt 1-2, özellikle Cilt 1, başlık sayfası, epigraf, ve ss. 67, dip. 1, 132-35.

¹⁵ Rusça orijinal baskıda kim ait olduğu belirtilmemiş olan Goethe epigraflarını ilk kez araştıran R. Brey Mayer, "Vladimir Jakovlevic Propp (1895-1970), Leben, Wirken und Bedeuťsämkeit," *Linguistica Biblica* 15 (1972):60, bu makale, A. Liberman'in A. Y. Martin ve R. P. Martin, Propp:

Goethe'nin morfolojik çalışmalarıyla hangi şartlar altında Eliade'nin ilk kez karşılaştığını güvenli bir şekilde tespit etmek mümkün değildir. Galiba o, bunları kendi geniş çaplı okumaları esnasında ve gençliğindeki doğal tarih merakı vesilesiyle keşfetmiştir. Daha da muhtemel olanı, henüz daha ergenlik yıllarında Rudolf Steiner'in kitapları üzerindeki incelemeleri onu bunlara sevk etmiştir. Antropolojik yazılarına ilaveten Steiner, Goethe'nin bilimsel çalışmalarının hem Kurschner baskısı (1883–97) hem de 1887–1919 tarihli büyük Weimar baskısının eleştirel editörüdür. Aynı zamanda Steiner, Goethe'nin bilimsel başarılarının holistik okumasını sunan bir dizi etkili incelemeleri kaleme almıştır.¹⁶ Her halükarda Eliade'nin Goethe'ye, özellikle *Bitkilerin Metamorfozu* isimli 1790 tarihli monografiye bağlılığı kuvvetliydi. Onun, Goethe'nin *Metamorfoz*'unu iyi bilen şu veya bu bilim adamının beklenmedik keşfinden duyduğu hazı hatırlayabiliyorum. (Toynbee, bunun bir örneğidir). Benim içerisinde morfolojiyi en önemli dört kıyaslama tarzlarından biri olarak ayrı bir yere koyduğum ve dinler tarihçilerin çoğunun bu terimi kullanırken fenomenolojiden ziyade morfolojiyi zihinlerinde bulundurdıklarını ima ettiğim 1971 tarihli "Adde Parvum" başlıklı makalemin eski bir taslağını okurken onun bundan hoşlandığını da hatırlıyorum. Goethe'yi morfolojik girişim için yönlendirici olarak tanımlamaya kadar varmış ve "bu [morfolojik ve Goetheci] ortamın farkına varamayışı Eliade'nin çalışmasındaki motiflerin konumunu ve tarihin rolünü önemli yanlış yorumlamadan sorumludur" şeklinde bir iddiayı öne

---

Theory and History of Folklore (Minneapolis, 1984)'a yazdığı notlarda İngilizceye tercüme edilmiştir, s. 205, dip. 1. Propp'un Levi-Strauss'ın çalışmasının yapısalci yorumunu reddetmesi ve Propp'un Goethe morfolojisine dayandığını ısrarla söylemesi ilk kez ilave bir denemede görünmüştür: "Struttura e storia nello studio della favola," in Propp, *Morfologia della fiaba* (Turin, 1966)'nın G. L. Bravo tarafından çevirisi, özellikle ss. 205–9. Bu çalışmaya ilk kez dikkatimi çeken Eliade olmuştur. (Bkz. J. Z. Smith, *Map Is Not Territory* [Leiden, 1978], s. 255, dip. 41.) Eliade, Propp ile Levi-Strauss arasındaki bu anlaşmazlığa atıfta bulunur: M. Eliade, *Ordeal by Labyrinth: Conversations with Claude-Henri Rocquet* (Chicago, 1982), s. 142. Propp'un denemesinin İngilizce tercümesi artık Martin and Martin, ss. 67-81'de görünmektedir.

¹⁶ Eliade'nin Steiner'i ilk kez okumasına dair bkz. Eliade, *Autobiography*, Cilt 1, 1907–1937: *Journey East, Journey West* (San Francisco, 1981), s. 84. Bu editoryal çalışma dışında, Steiner'in Goethe bilimi üzerine en etkili incelemesi *Goethes Weltanschauung* isimli monografidir (Weimar, 1897). Bu kitabın, Anthroposophical Society'nin sponsorluğu sayesinde birkaç İngilizce versiyonu elde edilebilir. Bu tercümelere bazıları: H. Collinson (London, 1928) ve W. Windeman (Spring Valley, N.Y., 1985). Some of the introductory materials in Steiner's 1883-97 five-volume edition of *Goethes Naturwissenschaftliche Schriften*'nin Steiner tarafından 1883-97 arasında yayınlanan beş cilt içerisindeki giriş mahiyetli malzemelerin bir kısmı tercüme edilmiştir: Steiner, *Goethe the Scientist* (New York, 1950), ve *Goethean Science* (Spring Valley, N.Y., 1988).

sürerek Eliade'ın bilimsel çalışmalarını özellikle de *Patterns* 'i bu gelenek içine yerleştirmiştim.¹⁷

Eliade'ın "fenomenleri arketiplere indirgeyerek yapıları tanımlama [morfolojik] metodu" diye isimlendirdiği şeyin gücünü ısrarla beyan etmesi yukarıdakilerden daha fazla şey ifade ediyor. Sadece iki örnek vermek gerekirse birincisi 1951'de Palermo'dan: "Goethe'nin anladığı şekliyle bu morfoloji fikrinin tarihi yazılmış olduğu zaman, sadece doğa bilimlerinde değil, aynı zamanda bunun manevî yaratımların tasnifi, analizi ve yorumunda da ne kadar verimli olduğu görülmüş olacaktır."¹⁸ Ve 1978'de Şikago'da:

Bitkilerin morfolojisini incelerken Goethe, bütün bitkisel şekilleri "orijinal bitki" diye isimlendirdiği ve daha sonra yaprakla özdeşleştirdiği bu *Urpflanze*'a kadar geri götürmenin mümkün olduğu neticesine varmıştır.... Bana gelince, ben en azından gençlik yıllarımda bu kadar çok sayıdaki ağacın -olguların, figürlerin ve ritüellerin- arasından ormanı görmek için dinler tarihçisi kendi alanındaki "orijinal bitkiyi", ilksel imgeyi arasa daha iyi eder diye düşünüyordum... Kısaca faydalı olarak telakki ettiğim yapısalcılık... anlamlarının temelinde bulunan ilksel düzen hakkında kendi kendini sorgulamaktan ibarettir. Görüşü her ne olursa olsun bir dinler tarihçisi... pratikte ilk görevinin kutsal bir fenomenin orijinal manasını kavrayıp daha sonra onun tarihini yorumlamak olduğunu düşünür.¹⁹

Goethe'nin morfolojik projesini kendisine mal ettiği şeklinde anlamak Goethe'yi iki kez gözden geçirmemizi gerektirir: birincisi onun yakın geçmiş bağlamı bakımından, daha sonra da daha geniş bir gelecek bakımından. Herhangi bir düşünce tarihinde karakteristik olduğu gibi morfolojik girişim de bu iki yüksek seyretme yerinden oldukça farklı bakıyor. Farklılık, Goethe'nin yukarıda zikredilen iki felsefeci açıklamasına atıfla kavranabilir. Goethe'yi yakın geçmiş bağlamına ve Goethe'nin kendi izahıyla uygun bir

¹⁷ J. Z. Smith, "Adde Parvum Parvo Magnus Acervus Erit," *History of Religions* 11 (1971): 67-90, yeni baskı: Smith, *Map Is Not Territory*, ss. 240-64.

¹⁸ Eliade, *Journal* (yukardaki dip. 1), 1:126.

¹⁹ Eliade, *Ordeal by Labyrinth*, s. 142.

biçimde değerlendiren Hegel'e göre²⁰ Linnaeus'un statik taksonomisine nazaran ayrıcalıklı bir faaliyet kategorisi olarak 'gelişmeyi' ortaya koyan morfoloji dinamiktir. Goethe'den sonraki entelektüel tarih bağlamında yazan Wittgenstein'a göre Frazer'in evrimci veya gelişimci şemasına nazaran morfoloji faydalı bir şekilde icmalı ve bütüncüldür.

Hegel ve Wittgenstein'a müşterek olan unsurlardan biri olan ve aynı zamanda Goethe kendi-anlamasının da bir parçasını oluşturan husus, Goethe ve onun morfolojik projesinin hem on yedinci ve on sekizinci asırlarda Linnaeus ve Newton'un²¹ modelleriyle hem de Darwin ve Frazer'in bayraktarlığını yaptığı on dokuzuncu ve yirminci asırlardaki sistemlerle ilişkilendirilen hakim bilimsel paradigma ile zıtmış gibi algılanmıştır. Açıkça Eliade bu zıt durumla akıl yürütmüştür.²²

Bir kitabın başlığında 'morfoloji'nin geçtiği ilk yıl olan 1817'de *On Morphology* isimli eserin baskısında toplanmış olan ve Bitkilerin Metamorfozu'nun da dâhil olduğu gözden geçirilmiş malzemeyi tasvir ederek Goethe'nin teklifini özetlememe müsaade edilsin.²³

Geçmişe bakarak yazan Goethe bitkisel sisteme dair ilk 'vizyon'unu 26 Eylül 1786'da Padua botanik bahçesine yaptığı ziyaretle tarihlendirmektedir. Üç gözlem özellikle anlamlı görünmüştür: (1) bitkilerin olağanüstü değişkenliği; (2) bitki türlerinin iç dinamiklerinin neticesi olan değişkenlikle çevresel etkilerin ürettiği dış değişkenler arasındaki farklılık; (3) "basit, mızrak biçimindeki ilk yaprakları" nı gördüğü

²⁰ Bkz. mesela Goethe, "Entstehen des Aufsatzes über Metamorphose der Pflanzen" (1817), İng. terc. B. Mueller, *Goethe's Botanical Writings* (Honolulu, 1952), ss. 165–66.

²¹ Newton ile ilgili olarak Goethe'nin polemik duruşu biyolojik incelemelerini etkilemiyor, ama *Zur Farbenlehre* (1810) isimli eserinde başa geçiyor. Son zamanlarda bazı biyolog ve ekolojist tarafından Goethe'ye fenomenoloji ile ilişkilendirme hususundaki yeni alakanın morfolojik yazılardan ziyade *Farbenlehre*'ye dayandığına işaret etmek ilginç bir husustur. Diğerleri arasında D. Seamon ve A. Zajone tarafından yayınlanan şu faydalı koleksiyona bkz., *Goethe's Way of Science: A Phenomenology of Nature* (Albany, N.Y., 1998).

²² Eliade'nin genel zıt duruşu, onun iyi bilinen "indirgemecilik" eleştirisinde ifade edildiği halde 1931'de bitkilerin Hindistan'daki tanımı ve taksonomileriyle Batı botaniğinde hakim olan taksonomileri uygun bir şekilde karşılaştırdığı Romence "Eski Hint'te Botanik Bilgi" başlıklı bir makale yayınlattığını belirtmeye değer. Eliade, "Cunostintele botanica in vechea Indie," *Buletinul Societatii de Stiinta din Cluj* 6 (1931): 221–37.

²³ Goethe, *Zur Morphologie* (yukarıdaki dip. 8), Cilt 1-2, kitap kabındaki orijinal başlığıyla yeniden baskısı: *Zur Naturwissenschaft überhaupt besonders zur Morphologie*. Birinci ciltte, Metamorfoz'un yeniden baskısı yapılan ana bölümüne (*Morphologie*, 1:3–60) önsöz ve ek malzemeler ilave edilmiştir. İlave metinlerle birlikte bütün çalışma şu kitabın büyük bir kısmını oluşturmaktadır: D. Kuhn, ed., *Goethe: Die Schriften zur Naturwissenschaft*, Cilt 9, *Morphologische Hefte* (Weimar, 1954). 'Morfoloji'nin, bir kitap başlığında ilk kez görünen bir terime oluşu hakkında bkz. yukarıdaki dip. 8.

bir yelpaze palmyesinin yapraklarındaki “değişiklik ardışıklığı”nda özetlenen bitki büyümesinin seri halindeki doğası. Daha sonra “üst üste gelen ayrılmalar yelpazenin niteliğinin bütün gelişmesi içinde fark edilebileceği noktaya kadar ilerliyordu”. Yassı bir demetten sonunda çiçekli küçük bir dal meydana geldi.²⁴

Bu üç gözlemden hareketle Goethe bir dizi sonuçlar çıkarmıştır. Bir tek bitkinin aynı parçaları arasında, aynı türün unsurları arasındaki olağanüstü değişkenliği gözlemlemekle işe başlayan Goethe, entelektüel kahramanlarından birini -Linnaeus’u- eleştirmekle güven kazanmıştır. Şimdi Goethe, Linnaeus’un organizmanın “tüm biçimi” üzerine eğilmekten ziyade sadece belirli bölümlere (bitkilerin durumunda bunların üreme organları üzerine) yoğunlaştığını iddia ediyordu. Bu sayede o, keyfi bir biçimde sabitliği akışkanlığa üstün tutarak “Doğayı zapt altına almaya” çalışmıştı.

Emin olmak için, hedefi genel kabuller çerçevesinde bazı bitkisel dış fenomenleri tartışmak ve kesin olmayan ve tasvir edilmesi zor olan bütün fenomenleri elemek olan bu [Linnaeusçu] yöntemin gerekliliğini kabul etmişim. Ancak, [Linnaeusçu] terminolojinin tam bir uygulamasını denediğimde karşıma başlıca zorluk olarak organların değişkenliği çıktı. Aynı bir bitkide ilk önce yuvarlak, daha sonra çentikli ve sonunda neredeyse yapraklı sapları -ki bunlar daha sonra büzülmüş, sadeleşmiş, kabuklaşmış ve en sonunda da tamamen kaybolmuştur- keşfedince belli bir noktaya bağlama veya sınır çizgisi çekme cesaretini kaybettim.²⁵

Alıntı yapılan bu son cümlenin betimleyici cümlesinin ima ettiği gibi Goethe’e için değişkenlik, kargaşa ve düzensizliği temsil etmiyordu. Biçimlerin çokluğu altında düzenli oluşum süreçleri bulunuyordu: basit olan karmaşık hale geliyor, daha sonra büzülüyor ve sonunda kayboluyordu. Görünürdeki yüzeyin altında iç, Goethe’nin ‘metamorfoz’ diye tabir ettiği mantıklı, teleolojik dönüşüm prensiplerinin neticesi olan

²⁴ Goethe, "Der Verfasser teilt die Geschichte seiner botanischen Studien mit" (1831 versiyonu); İng. terc., Mueller, *Goethe's Botanical Writings*, ss. 161-62.

²⁵ Aynı yerde Mueller, *Goethe's Botanical Writings*, s. 160, Mueller, s.165 ile karşılaştır.

derin bir süreç benzerliği bulunuyordu.²⁶ -Goethe'den yukarıda zikredilen özel örnekte: yuvarlak, çentikli olan yapraklı saplar haline gelen, kabuk şeklinde büzülen ve sonunda kaybolan- silsile iki "dönüşüm kanunu" ile ifade edilebilir (bölüm 3). Bir taraftan mantıksal bir sırayla "aşamayı basit olandan karmaşık olana taşıyan (yani oldukça güçlü bir farklılaşmayı gerçekleştirilen) "düzenli ya da ilerleyici metamorfoz" bulunuyor. Diğer taraftan, Doğa'nın "geriye" doğru adım attığı ve neticede yine mantıksal bir sırayla ya farklılaşmayı zamanından evvel durduran böylece de farklılaşmayı dondurarak katılaştıran (mesela kaktüsün yaprağı geriye doğru ilerleyerek sert bir diken haline geliyor) ya da farklılaşmayı çok fazla yoğunlaştırarak organı dumura uğratarak yok olmasına neden olan "düzensiz ya da gerileyici metamorfoz" bulunuyor (bölüm 6-7). İkisi birlikte ele alınınca bu ilerleyici ve gerileyici iki metamorfoz kanunu büyümenin aynı organik sürecinden başka bir şey değildir: "büyüme ve küçülmenin bir birini takip etmesinin temel bir prensibi" (bölüm 73). Üstün bir şekilde büyüme seri halinde, "silsile" halindedir -bitkiler bakımından bunların "bitkisel" yanları. Üstün bir şekilde küçülme "eş zamanlı"dır -bitkiler bakımından bunların "üreme" yanları (bölüm 113-14). Ancak bunlar, aynı fenomene bakmanın alternatif yolları olduğunu vurgulamak gerekir. "Zira çiçeklerdeki erkeklik uzvunun büzülmüş bir petal olduğunu söylediğimiz gibi bir petalin büyümekte olan çiçeklerdeki erkeklik uzvu olduğunu aynı şekilde söyleyebilmeliyiz (bölüm 120).

Genel bir dille ifade edildiği zaman, bütün bunlar Goethe'nin Linnaeus'u baştaki eleştirisine döner. Goethe'nin hükmüne göre Linnaeus oldukça keyfi bir biçimde bitkilerin üreme yönüne yoğunlaşmıştır. Bu da Goethe'nin metamorfoz anlayışına göre Linnaeus perspektifini gerileme, büzülme ve eşanlık -benim 'dondurucu' diye tabir ettiğim- yönlerle sınırlandırmaktadır. Bu nedenle Linnaeus'un katılığı söz konusudur. Goethe'ye göre Linnaeus, bitkilerin ilerleyici, bitkisel yönlerini ihmal etmiş ve bu iki yönü bir biriyle ilişkilendirmede kusur ederek gerileyici metamorfozun dinamiğini fark edememiştir.

Morfolojik olanla tarihî olan arasındaki ilişkiler hususundaki genel soruşturmamız için önemli bir anlam taşıyan üçüncü bir tür metamorfoza

²⁶ Genellikle Bitkilerin Metamorfozu biçiminde kısaltılmış olan Goethe'nin *Versuch über die Metamorphose der Pflanzen, zuerkären* (Gotha, 1790) isimli eserini zikrederken çeşitli İngilizce tercümelere atfemtenin kolay olması için standart paragraf rakamlarını parantez içinde belirttim.

Goethe isim koyup bir kenara bırakıyor: "ehemmiyet vermememiz gereken... harici etkenler tarafından kaza sonucu gerçekleşen... kaza eseri metamorfoz". "Kaza" ister çevrenin, hastalığın isterse de haşerelerin etkisiyle olsun, bu tür, dahilî metamorfoz çeşitlerini -ilerleyici ya da gerileyici- değiştirebilir veya engelleyebilir (bölüm 5,8). Bu hareketle Goethe süreç anlayışından tarihî ihtimali açık bir şekilde hariçte tutuyor.²⁷ Onun sıralamaları biçimsel ve mantıksal bakımdan zorunlu oluyordu.

Goethe'nin tercih ettiği dinamik bir terim olan 'metamorfoz'un (veya başka bir yerde 'sabit biçim' anlamındaki *Gestalt* kavramının zıttı olan 'biçim-değişimi' ya da 'oluşum' anlamındaki *Bildung* teriminin)²⁸ herhangi bir anlamı olduğu için farklı olan aynı şeyin ya da benzer bir şeyin dönüşümü olmalıdır. Goethe'nin amacı, "mümkün olduğu ölçüde çeşitli bitki parçalarının art arda gelişmesinin dış biçim olarak pek çok farklılıklara rağmen özünde aynı olduğunu göstermekti" (bölüm 67). İçten aynı, benzer olan anlamına gelen bu *Innere Identität* kavramı Goethe'nin morfolojik düşüncesinde iki istikameti takip etmektedir.

Bitkilerin Metamorfozu'nun açık tezi olan birinci istikamet Goethe'nin şu ifadesinde özetlenmektedir: "Her şey yapraktır ve bu sadelik sayesinde büyük çeşitlilik mümkün olmaktadır".²⁹ Daha akıllıca ortaya konulabilecek bir tez "büyüyen ve üreyen bitkinin görünürde farklılaşan organlarını bir tek organdan -ki bu da yapraktır- türetmeye çalıştık" (bölüm 119) ya da daha hayalî bir şekilde Goethe'nin Herder'e yazdığı önemli mektupta (17 Mayıs 1787) olduğu gibi: "bitkinin her zaman yaprak diye isimlendirdiğimiz organında kendisini bütün şekiller altında saklanan veya açığa çıkan gerçek Proteus'un gizlendiği zihnime doğdu. İleride ve geride, bitki her zaman ancak yapraktır."³⁰

²⁷ Morfolojistlerin emriyoloji incelemesine yöneldikleri öncülük eden geç on dokuzuncu asrın sonlarında dış amili özellikle de 'kaza eseri' çevresel-etkileri hesaba katmanın temel motivasyon olduğuna dikkat etmek gerekir. Gerçekten dış çevrenin embriyonun önünü kestiği düşünülmüştür.

²⁸ Goethe, *Zur Morphologie*, in Miller, *Goethe: Scientific Studies* (yukarıdaki dip. 8), ss. 63-64.

²⁹ Goethe, "[Botanical Notes, Italian Journey]" (1786-87). Şu cümle: "*Hypothese: Alles ist blatt ...*" İtalya'ya yaptığı ziyaret esnasında Goethe'nin kaleme aldığı bir dizi teferruatlı botanik gözlemlerin elle yazılmasında bir kopukluk gibi gözüküyor. Bu yazı ilk kez *Zur Morphologie*'nin Weimar tarafından yapılan ikinci cildinin baskısında yer alan "Morphologische Studien in Italien" başlıklı ekte yayınlanmıştır. Bu cilt şu eserde bulunmaktadır: *Goethe's Werke*, Abteilung 2, *Goethe's Naturwissenschaftliche Schriften* (Weimar, 1892), 7:273-88, alıntılanan pasaj, s. 282.

³⁰ Goethe'nin Herder'e yazdığı mektup, şu eserde yayınlanmıştır: *Goethe, Italienische Reise* (1816-17). İng. terc. W. H. Auden ve E. Meyer, *Johann Wolfgang von Goethe, Italian Journey, 1786-1788* (New York, 1968), ss. 305-6.

Metamorfoz'daki amaç, nispeten farklılaşmamış olan kotiledonun ilerleyerek ve gerileyerek basit yapraklardan çeşitli farklılaşma tarzlarından geçerek sonunda birçok yaprakçıktan oluşan bileşik yapraklar haline gelerek en yüksek seviyesine erişen yaprağın art arda gelen biçimsel ve mantıksal olarak pul pul dökülmelerini göstermektir. Yaprığın bu büyümesini bir çiçek zarfı oluşturan mihveri bir nokta etrafında yaprağın sıkışması takip etmektedir. Taçyapraklar yenilenmiş bir büyümeyi temsil etmektedir. Açılan tohumun tekrar çekirdekler halinde yoğunlaşması neticesinde çiçeklerdeki erkeklik uzuvları ve dişi uzuvlar (pistiller) sıkışmış yapraklar meydana gelir. *Metamorfoz*'da Goethe örnekleri bir tek türden alır, taksonomilerine veya coğrafi konumlarına bakılmaksızın ve bu mantıksal silsilelerin herhangi kronolojik bir karakter taşıyıp taşımadığına bakılmaksızın yan yana konulmuş olan bütün diziler oldukça farklı bitkilerle tasvir edilir.³¹

"İç kimlik" kavramını geliştiren Goethe'nin morfolojisindeki ikinci istikamet en azından 1937-38'den sonra Eliade için çok önem arz edecek olan "arketip" terimini ortaya koymaktadır.³² Botanik tabiriyle arketipal bitki, *Urpflanze*'dir.³³ Bunu nasıl değerlendireceğim hususunda kararsız olsam da 'arketip' ve 'Ur-plant' kelime ve kavramlarının Goethe'nin hiçbir bilimsel çalışmasında geçmemesi galiba anlamlıdır.³⁴ Bu, daha ziyade şiirsel malzemelerde, gezi kitaplarında ve mektup, hatıra defteri ve nakledilen konuşmalar gibi gayri resmî türlerde bulunmaktadır. Bu tür ifadelerden az sayıda bulunsa da bunlardan birini Herder'in 17 Mayıs 1787 tarihli mektubundan seçtim. Bu mektubu, *Metamorfoz*'un mütercimi ve Eliade'nin öğrencisi olan Erich Heller çevirmiştir: "Sana itiraf etmeliyim ki bitkilerin yaratılış ve düzeninin sırrını keşfetmeye çok yakıным... Urpflanze,

³¹ Bunun içerdiği anlamlar hakkında bkz. Smith, *Map Is Not Territory*, ss. 256-62.

³² Platonik köken ve yananamlarını hiçbir şekilde inkâr etmeksizin 'arketip'in on dokuzuncu asrın sonlarında biyolog morfolojistler arasında yaygın bir teknik terim olduğuna dikkat etmek önemlidir. Diğerleri arasında bkz., P. L. Farber, "The Type Concept in Zoology during the First Half of the Nineteenth Century," *Journal of the History of Biology* 9 (1976): 93-119. bildiğim kadarıyla 'arketip' ilk önce Eliade'nin şu çalışmasında önemli bir rol oynamıştır: *Metallurgy, Magic and Alchemy* (Paris, 1938), Cahiers de Zalmoxis serisi, 1.

³³ İyi bilindiği üzere İngilizce deki çok daha az anlamlı olan pre- ile mümkün olmayan bir biçimde Alman dili neredeyse bütün isimlerin önüne Ur- önekini takabilir. Birçok edebiyat eleştirmeninin gözlemlediği üzere Goethe, birçok Alman yazardan daha çok Ur-un imkânlarından istifade etmiştir. Yazılarında Eliade sanki bunlar birer önekmiş gibi "arkaik" ve "orijinal" gibi terimleri kullanmakla bu durumun üstesinden gelmeye çalışmaktadır.

³⁴ Geçmişle ilgili geç ve ilaveli malzemeler hariç. Goethe'nin 1831 tarihli çalışması gibi: "Der Verfasser teilt die Geschichte seiner botanischen Studien mit," in *Mueller, Goethe's Botanical Writings* (yukarıdaki dip. 20), s. 162.

dünyadaki en güçlü yaratık olmalı –Tabiat bile onu kısıkanıyor olmalı-. Böyle bir modelle... *ad infinitum* [sonsuz sayıda] bitkiler icat etmek kabil olabilir. Kesinlikle mantıksal bakımdan bitkiler olacak –yani şu an var olmasalar bile bunlar var olabilirler- bunlar sadece resimsel veya şiirsel gölgeler veya hayaller olmayıp iç gerçeklik ve gerekliliğe sahiptirler.”³⁵ Goethe, *Metamorfoz*’da silsile ve art arda gelişin altını çizse de buradaki arketip kavramı aynı anda oluşu vurgulamaktadır. Bütün gerçek ve mümkün dönüşümler –anında- hazır dırlar.

On sekiz ve on dokuzuncu asır biyoloji düşüncesinde Linnaeus geleneğinde bulunanların mantıksal açıdan soysal tezinden Goethe’nin mantıksal açıdan üreyici tezine ve daha sonra da ‘arketip’i nesep açısından “atalara ait” bir şey olarak yeniden tanımlayan Darwin’in temsil ettiği tarihsel açıdan üreyici tezine kayan ‘arketip’ kavramı semeresini ispatlamıştır.³⁶ Darwin’den sonra morfolojik düşünce bu yeni anlayışa uyarlanmış ve uyarlama üzerindeki odaklaşmanın büyümesinin neticesi olarak değişen değeri Goethe bir kenara bıraktığı çevrenin bir etkisi olarak yeniden ortaya koydu ve morfolojinin ilgili alanını biçim konularından fonksiyon meselelerine çevirdi.³⁷

Şimdiden bu yenilenen tarihî ilgiler hususunda Kant’ın 1777’de yayımlanan bir denemesinden hareketle bir manzara elde edebiliriz. *Saf Aklın Tenkidi*’nin özellikle 2. bölümünde Kant’ın Linnaeus’un dikkatli bir okuyucusu olduğunu hatırlatalım.³⁸ Goethe’nin yapmış olduğu gibi Kant da 1777 tarihli denemeye Linnaeus taksonomisini eleştirmekle başlar. Ancak Goethe’den farklı olarak o, bunu Buffon’un türleri üreyici tanımlamasını temel alarak yapar. “Okulların [tasnif edici] kısımları [mesela Linnaeus] benzerliklere dayanan sınıflarla çalışmalıdırlar; ancak tabiatın kısımları nesilleri bakımından kan akrabalıklarına göre hayvanları taksim eden

³⁵ E. Heller, *The Disinherited Mind: Essays in Modern German Literature and Thought* (New York, 1959), s. 10.

³⁶ C. Darwin, *On the Origin of Species* (1859; tıpkı basım, Cambridge, Mass., 1966), s. 435.

³⁷ Bu, Russell’in açık tezidir (yukarıdaki dip. 10).

³⁸ Kant’ın Linnaeus ile ilişkisi Cassirer’in bir incelemesinin konusu olmuştur: *Problem of Knowledge* (yukarıdaki dip. 12), özellikle ss. 118-34. Bu konu önemli ölçüde şu çalışmada detaylandırılmıştır: J. H. Zammito, *The Genesis of Kant’s Critique of Judgment* (Chicago, 1992), özellikle ss. 189-213. İyi bilindiği üzere üçüncü Kritik, Goethe’yi Kant’a karşı eleştirel duruşunu yeniden değerlendirmeye sevk etmiştir. E. Cassirer, “Goethe and Kantian Philosophy,” in *Rousseau, Kant, Goethe* (Princeton, N.J., 1945), ss. 61-98’de zikredilen genel tartışma ve metinlere bkz.

soylarla ilgilenmektedir."³⁹ Kant bu değişmenin yapay tipolojilerin tabii kanunlar üzerine inşa edilen tabii tipolojilerle değiştirilmesi gerektiğini savunur. Bu da zamanla bu şekilde oluştuklarını hesaba katarak biçimlerin tasvirinin yerine geçen yeni bir "tabii tarih" biliminin gelişmesini öngörür. Kant, bu tabii tarihin "bize yeryüzünün biçimindeki değişimleri ve aynı zamanda dünyadaki yaratıkların (bitkiler ve hayvanlar) doğal başıboş gezmeleri esnasında uğramış oldukları [değişimler] ve neticede soysal çizgilerinin orijinal biçiminden farklılaşmalarını öğreteceği" tahmininde bulunur.⁴⁰ Kant'ın "başıboş gezmeler" diye tabir ettiği ve bizim 'yayılmaya' diyeceğimiz şeyin etkisinden dolayı Kant, tabii tarihin "bütün ihtimaller içerisinde görünürde farklı olan büyük sayıda tipi aynı türün çeşitleri olarak yeniden yorumlamasını" teklif eder. Benzerlik, yaprağın Proteusçu kıvrımlarında değil, tarih ve soybiliminde gizlidir.

O halde Eliade'in durumu ne olacak? Onu hayal içinde Palermo'daki Sicilya botanik bahçesinde Goethe'nin Urpflanze'i ifade ettiği en erken yazılarının 164. yıldönümünden sadece on iki gün sonra bu yerde bırakmıştı. Eliade şunu hatırlatır: "[Bu] halk bahçesinde... Goethe, sadece limon veya portakal ağaçlarını değil, ona *Urplant* diye isimlendirdiği şeyi 'görmesini' mümkün kılan bütün bu palmye ve kaktüs türlerini de seyrediyordu. (1790 tarihli *Bitkilerin Metamorfozu* isimli kitapçığı *burada* tekrar okuyabilmek için neler vermezdim?)."⁴¹

Tespit edebildiğim kadarıyla Goethe haricinde Eliade'in biyolojik morfolojiyle ilgisi yoktur. Fakat o, okuyucularından *Patterns*'i Goethe'nin girişimi ışığı altında yargılamalarını beklemektedir. İskandinav folkloruna daha dayanıklı mirası gibi hayatı boyunca kendileriyle diyalog içerisinde olan Pan-Babil, Graebner ve Frobenius okulları tarafından bir bakıma özetlenen yayılmaya ayrıcalık tanıyarak Kant'ın tabii tarih gündemini üzerine alan on dokuzuncu asrın sonuyla yirminci asrın başındaki kültürel morfolojik iddialarını o açıkça biliyor ve bunlar hakkında düşünüyordu. İkinci makalemde *Patterns*'in dikkatli okunuşunun amacının biri, esasen tarihselleştirmenin zamansaldan ziyade uzamsal bir kabulü

³⁹ I. Kant, "Von den verschiedenen Racen der Menschen," in *Kants Gesammelte Schriften* (Berlin, 1902-83), 2:429-43; alıntılanan pasaj, s. 429; İng. terc., Zammito, s. 200. 1777 denemesi de dahil olmak üzere Kant'ın 'ırk' üzerine birkaç denemesinin incelenmesi benim gelecek çalışmamın sondan bir önceki bölümünün odak noktasını oluşturmaktadır: "Close Encounters of Diverse Kinds: Elements in the History of Western Imaginations of Difference."

⁴⁰ *Kants Gesammelte Schriften*, 2:434, ve not; Zammito, s. 200.

⁴¹ Eliade, *Journal* (yukarıdaki dip. 1), 1:125. Eliade, Goethe'nin 17 Nisan 1787 tarihli izahına atıf yapıyor. Bkz. Auden and Meyer (yukarıdaki dip. 31), ss. 251-52.

olan yayılmanın Eliade tarafından ısrarla kullanıldığını önermek olacaktır. Kısmen bu durum, onun çalışmasının tarih dışı olarak değerlendirilmesine sevk etmiştir.

Ancak dahası da var. Carlo Ginzburg, yukarıda zikredilen denemesinde bazı bilim adamlarının, birinci ciltte konunun morfolojik yönden ele alındığı diğerinde ise aynı konunun tarihî yönden işlendiği iki-ciltlik taktik diye tabir edilebilecek şeyi kullandıklarını ifade etmektedir. Ginzburg'un tipik örneği, Propp'un iki ciltlik eseridir: *The Morphology of the Wondertale* (1928) ve *Historical Roots of the Wondertale* (1946).⁴² Böyle bir taktik, morfolojik olanla tarihî olanı bütünleştirmeyi -Ginzburg'un haklı olarak aceleci bir desideratum olarak değerlendirdiği bir bütünleştirmeyi-başaramadığı gibi Propp'un durumunda birçok defa atıfta bulunulan bir meziyeti tasvir etmektedir: Saussure'ün formülasyonunda eşsüremlilik ve artsüremlilikle (bunları bir birinin zıttı güçler olarak mitolojikleştiren Levi-Strauss'un aksine) benzer bir şekilde *aynı* veriyi yorumlamanın iki yolu olarak morfolojik ve tarihî anlayış.

Genel bir metodolojik duruş olarak bu, Wilhelm Windelband ve Heinrich Rickert'in temsil ettiği Güney Batı Alman Yeni Kantçı Okulu ile desteklenmeli ve her objenin hem genelleştirilmiş (bizim tabirimizle morfolojik) bakış açısından hem de tek olgularla ilgili olarak ve tarihî perspektiften değerlendirilmesi gerektiği ileri sürülebilir.⁴³ Ele aldığımız mesele bakımından konuya yaklaşılabilecek olursa morfolojik ve tarihî girişimin farklı objeleri işlediklerini ileri sürmekten ziyade aynı objenin alternatif bakışlarını sundukları ve herhangi bir görüşün bir diğerine indirgenemesinin savunulabileceği anlamına gelir.

Eliade, *Patterns*'i yazarken iki ciltlik taktiğin bir çeşidini amaçlamış gibi gözükmektedir. O, bu çalışmanın birçok noktasında bu ikinci cilde atıf yapmaktadır. Bu ikinci cilt "dinî fenomenin tarihi meselesi üzerinde duracak. Bu incelemeyi "ikinci cild"e bıraktım."⁴⁴ Bu "ikinci cild" in hiçbir zaman yazılmadığı genellikle savunulur. Eksik olan bu çalışmayı, Eliade'ın son yıllarının kullanışsız, çok ciltli ve bitirilmeyen ürünü olan *History of Beliefs and Religious Ideas* ile özdeşleştirme dürtüsüne kesinlikle

⁴² Ginzburg (yukarıdaki dip. 7), s. xii.

⁴³ W. Windelband, "Geschichte und Naturwissenschaften" (1894), in Windelband, *Praluden: Aufsätze und Reden zur Einführung in die Philosophie*, 5. bsk. (Tübingen, 1914), 2:136-60; H. Rickert, *Kulturwissenschaften und Naturwissenschaft*, 5. bsk. (Tübingen, 1921).

⁴⁴ Eliade, *Patterns* (yukarıdaki dip. 2), s. 463.

kapılmamalıyız.⁴⁵ Bunun aksine ben bu ikinci cildin içermiş olabileceği şeyin üç bölümüne sahip olduğumuzu ileri sürme cüretini gösteriyorum: *Shamanism* ve *Yoga* başlıklı iki monograf ile *The Forge and the Crucible* isimli kısa taslak. Bir tek kültürel alanla sınırlı olan ilk iki kitabın olağanüstü uzunluk ve karmaşıklığı ve bütün kısalığı içerisinde ikinci kitabın kültürler arası genişliği, neden çalışmanın tamamının hiçbir zaman gün yüzü görmediği hakkında yeterli sebebi veriyor.

Patterns 'in el yazmasının tamamlandığı ve çok yoğun olmasına rağmen Eliade'ın tarihî girişim hakkındaki en anlaşılır anlatımı olan *Şamanizm*'in "Önsöz"ünün yazılmayı beklediği esnada *Şamanizm* hakkındaki çalışmanın taslağının 1946–1951 yılları arasında hazırlandığı hatırlanırsa bu teklif kuvvetlenir. Şamanizme alternatif yaklaşımları ele aldıktan sonra Eliade, tarihî denemesine, görevi herhangi bir dinî fenomen için "aynı zamanda morfoloji ve tarih olan geniş bir bakış" sunmak olan dinler tarihçinin çalışmasında "'tarihe' verilmesi gereken önemle ilgili" acil meseleyi ele alacağına dair söz verdiği planlanmış "(hazırlanmakta olan) *Patterns*'in ek cildi"ne atıf yaparak başlamaktadır.⁴⁶ Bu "Önsöz"ün en azından ikinci cildin girişinin kaba bir taslağının olduğu hissinden kurtulmak zordur. Bu, Eliade'ın kendi konumu itibarıyla hem yapıcı hem de dinler tarihindeki kendi tarih anlayışını tarihî etnoloji, fenomenoloji, morfoloji ve tarih yazımınıninkinden ayırt etmemesi bakımından eleştireldir.⁴⁷

İkinci bölümde ben, entelektüel tarihteki bir egzersisten, bir bağlamın incelemesinden, Eliade'ın *Patterns* 'inin sistematiğini, mantığını anlamada Goethe'nin morfolojik teşebbüsünü önemli bir yardımcı olarak kullanmak suretiyle metnin ince bir okumasına geçeceğim.

Chicago Üniversitesi

⁴⁵ Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses* (Paris, 1976–83), Cilt 1–3; Eliade'ın alışık olmadığı bu başlık, İngilizce tercümede kısaltılmıştır: *A History of Religious Ideas* (Chicago, 1979–85). Bazen bibliyografik notlar ipucu veriyor. Mesela Albert Dieterich'in, *Mutter Erde*, 3. bsk. (Berlin, 1925)'si *Dinler Tarihine Giriş*, ss. 247–53 vd., ile aynı zamanda Eliade'ın başka çalışmaları için (mesela, "Mother Earth and the Cosmic Hierogamies," in Eliade, *Myths, Dreams and Mysteries* [New York, 1960], özellikle ss. 163–68) temel teşkil etmiştir. Fakat söz konusu eser, *History*, 1:388'de "Dieterich'in aceleci genellemeleri" şeklinde terbiyesizce defedilmiştir.

⁴⁶ Eliade, *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy* (New York, 1964), ss. xiii–xiv. Bu "Önsöz"ün daha detaylı analizini bu dizinin ikinci makalesinde sunuyorum.

⁴⁷ "İkinci cilt" gibi bu teklifler ikna edici olmadığını gösterse de dört temel eser –Dinler Tarihine Giriş, Şamanizm, Yoga, Demirciler ve Simyacılar– üzerinde merkezleşmek yerine onun denemelerine, yayınlanmış konferanslarına ve fırsat düştükçe kaleme alınan birçok yazısına dayandığı halde Eliade'ın projesini işlediğini iddia eden bir incelemeyi kenara atmanın prensibim olduğuna dikkat çekmek isterim.